

N.STEINHARDT ȘI MONOLOGUL POLIFONIC AL ROMANULUI

N. Steinhardt and the Polyphonic Monologue of the Novel

Prof.dr. Mircea POPA
„1 Decembrie 1918” University of Alba-Iulia

The author proves that N. Steinhardt's novel is enlisted in a large number of inter-war writers' preoccupations, namely the metamorphosis of young generation, the autoanalysis. Steinhardt's novel presents an anti-hero, without personality, an anonymous person. The equilibrium, the social and moral confort are values of bourgeoisie.

Keywords: N. Steinhardt, novel, inter-war Romanian literature, young generation, anti-hero, rebellion

Începuturile literare ale lui N.Steinhardt sunt marcate de două atracții insolite. Mai întâi dorința de a epata, de a polemiza cu toată lumea, de a contesta totul, de a provoca dispute și ciocniri de idei. A doua de a scrie un roman, altfel decât după normele la modă, dovedind că inovațiile merg mână în mână cu sfidarea stereotipiilor, a indicațiilor de regie gata fabricate. Prima ieșire din obișnuit a fost debutul său iconoclast cu o carte intitulată **Îngenul...tinerilor** (București, Cultura Poporului, 1934) pe care a semnat-o Anthisius, care se vroia o antiteză la discursurile cele mai obișnuite ale confrăților săi. Era o carte prin care, asemenea lui Eugen Ionescu din *Nu*, voia să nu repete tehnica narativă a acestora, incriminând-o prin pastişă. Dacă Ionescu fusese doar polemic, coroziv și sarcastic, N.Steinhardt voia să și demonstreze ridiculul formulelor la modă prin copie și grafo-manie. Prefața, intitulată *Beția de cuvinte 1934* voia să atragă atenția asupra tarelor epocii sale, care, prin stilul cutremurător-profetic al lui Cioran, cel filosofic complicat al lui Noica, prin acela enciclopedist al lui Mircea Eliade, prin acela trivial-vexator al lui Geo Bogza, modest-conformist al lui Adrian Bontăș, feminist-anarhic ca la E.Marghita, epatant-americanizat precum la Petru Comarnescu, avangardist ca la Sașa Pană sau impetuos pleonastic ca la Mihail Ilovici etc. Era, într-un fel un apel, făcut confrăților săi de a reveni la idealul normalității și al cumpătării, prin renunțarea la exagerare, la depășirea învăluirii în arabescuri inutile.

Cel de al doilea „mof” și l-a împlinit scriind romanul *Călătoria unui fiu risipitor*, roman conceput în tinerețe dar dat la iveală abia în 1995 de către un fel de discipol al său Ioan Pinteia (București, ed.Adonai,1995), scriere prin care dorea să sugereze modul în care personajul unei epoci poate fi absorbit de aceasta până la anularea personalității, fapt ce contravenea cu înseși crezul societății burgheze, aceea de a da la lumină eroi ariviști, luptători abili pentru ascensiune socială, parveniți de tipul lui Julien Sorel sau harpagoni à la Balzac.

Romanul lui Steinhardt pune în circulație un anti-erou, un fel de ins gelatinos, șters, fără personalitate, un anonim, trăind o viață pe măsură, fără nimic spectaculos sau memorabil. Acest tip de „răzvătit” fără speranță și fără obiect îl face repede acomodabil la orice, ceea ce îl lipsește de împlinirea corespunzătoare. Eroul romanului este un tânăr Blumberg, care ar dori să-și impresioneze familia și prietenii prin manifestarea unor acte de frondă notorie, precum acela al plecării de acasă, act văzut ca formă de protest la mediul conformist de acolo, mediu înlocuit cu un altul asemănător tot atât de depersonalizat. Echilibrul, cumsecădenia, confortul social și moral, spiritul de grup sunt valori ale familiei burgheze pe care le redescoperă și care-i devin atașante, dialogul său cu „lumea” luând sfârșit nu prin schimbarea „lumii”, nu printr-o victorie a eroului asupra ei, ci invers, prin absorbția eroului de către „lume”.

Incipitul romanului ne trimite la o zi de toamnă anostă, de 14 octombrie, când, ajutat de prietenii săi, Gruia (Grumberg) și Benet, Blumberg face primul pas spre a respinge viața ștearsă și tipic burgheză de acasă, spre a o înlocui cu alte valori. Cu o mică valioară în mână, în care își pune lucrurile de primă necesitate, Blumberg pleacă de acasă, dar deocamdată nu ajunge prea departe ci doar la prietenul său Gruia, ai cărui părinți se aflau undeva în străinătate. E vorba de hotărârea de a-și părăsi familia, încercând ca, de unul singur să vadă cum trăiesc alții și ce ar trebui să facă spre a ieși din uniformitatea unei vieți fără orizont, a unei existențe lipsită de drame metafizice și de turbulențe de natură interioară. Așa începe lunga călătorie a eroului spre sine, numită de el *Călătoria unui fiu risipitor*, având ca intenție lupta dintre generații, opoziția dintre „copiii moderni” și părinții lor, care luaseră parte la făurirea României Mari, consolidându-și apoi, în anii de după Primul Război Mondial, bunăstarea materială și poziția socială, ceea ce permitea, acum, progeniturilor acestora un trai decent și despovărat de griji. Or tocmai împotriva acestei vieți călduțe și siropoase, protagonistul nostru are ceva de spus, el încercând să propovăduiască neliniștea aventurii și îndrăzneala libertății. Dar la capătul experimentului pe care el singur și-l asumă, protagonistul nostru se întoarce acasă în sânul familiei spre tăierea vițelului celui gras, cu conștiința că atât luptele sociale, cât și cele politice nu ar fi decât „forme fără fond” și că ceea ce rămâne fundamental într-o societate sunt valorile umane: dragostea, prietenia, cumsecădenia, accesul la cultură, comoditatea, bunăstarea materială, optimismul declarat, adică valorile care consolidează societatea nu o traumatizează. Blumberg pleacă de acasă ca un „mic burghez” și se reîntoarce ca un „mic burghez”, fără ca micul său experiment să fi zdruncinat ceva din aceste valori.

Romanul lui N.Steinhardt se înscrie într-o gamă mai largă de preocupări a scriitorilor interbelici de a surprinde narativ metamorfozele generației tinere, preocupată să se autoanalizeze. E vorba de unele dintre romanele lui Mircea Eliade (*Romanul adolescentului miop, Întoarcerea din rai*), George Călinescu (*Cartea nunții*), Ionel Teodoreanu, Anton Holban, Mihail Sebastian, Ionel Jianu (*Adolesceta, Cavalerii verticali*) etc., scriitori care pun accent pe autoanaliză și introspecție, metode verificate ale realismului, pe care autorul Călătoriei nu le ia în serios, preferând persiflarea, ironia, pastişa, parodia. Poate am spune prea mult dacă am socoti romanul de față drept un roman parodic, dar intenția este vădită. Sunt luate sistematic în derâdere anumite formule românești, începând cu „monografiile sociale” ale marilor romancieri francezi de la Roger Martin du Gard și până la Jules Romains sau Gide, pe care îi respinge ca nefiind conforme intențiilor sale: „Atâta lumină îmi aduce aminte de literatura realistă și mi-e silă de ea. Sunt sătul de lumea necăjită, de peisagele hâde

și jilave în ploaie (e o obsesie, fiecare volum conține aceste două cuvinte: hâd și jilav), de atmosfera tristă și sărăcăcioasă, de boală, de suferință...Am nevoie de cărți pline de lumină. O literatură feerică, o feerie modernă, hoteluri și aventuri, localități balneare și fericire. Să fie cărți dintre acelea pe care le citești vara dar să nu-ți fie rușine de ele iarna.” Intenția de a fugi de tipare apare chiar de la început, când, comentând acțiunile prietenilor săi, el spune: „Ei respectă cu strictețe regulile, ca scriitorii care nu se depărtează de tipare, uitând că, uneori cel puțin, din obrăznicie și imaginație, față de cuvinte, de reguli, de oameni, poate să iasă originalitatea și superioritatea”. În același capitol introductiv, intitulat cu intenție „Unde începe ca într-un roman de Gide sau Roger Martin du Gard”, protagonistul declară: „Cumpăr cărți neserioase și dubioase, în loc să cumpăr acestea!”/ adică memoriile lui Sun-Yat-Sen, sau altele de acestea! -n.n./. Pentru el „intrarea în iluzie” e mai importantă, încercarea de subminare a seriosului, a marilor subiecte sociale, a temelor eterne legate de viață și moarte. Tot ceea ce încearcă Steinhardt aici este elogiul vieții comune, obișnuite, cu bucuriile simple ale vieții, cu încrederea în semeni și acceptarea lor așa cum sunt. O înțelegere a resorturilor intime care l-a dus la realizarea acestui roman insolit, roman aparte (așa cum au mai fost câteva în epocă, precum cel al lui Al.Vona, *Ferestre zidite* sau cel al lui Mihail Villara, *Frunzele* nu mai sunt aceleași) cred că poate fi descoperit în eseul său despre literatura lui Brătescu-Voinești, *Călătorului îi șade bine cu drumul*, din care luăm la cunoștință de obsesia unei întregi literaturi de a surprinde calmul și stereotipia vieții în limitele unei onestități și a unui mod confratern de a fi, relevabil mai ales în înțelesul pe care Jules Romains a dat-o acestui tip uman, acela unanimism. Romanul său, *Les Hommes des Bonne volonté*, este într-un fel, romanul-țintă al atenției lui N.Steinhardt , pe care și-l ia ca model, chiar dacă nu mărturisit, așa cum o spune în eseul amintit: „ Noțiunea de bunăvoință apare în chiar titlul marelui roman (27 de volume) al lui Jules Romains: *Oameni de bunăvoie*. Dar aici nu ne referim la intenții, la voința de a face binele, la buna voie atribuită de scriitorul unanimist unora din personagiile operei sale care – în treacăt fie spus – este în primul rând un roman al Parisului, izbutit mai ales prin descrierile urbane și în cursul primelor volume unde ca erou central și loc de congruență al multiplelor acțiuni se impune, magnific, Parisul. Aici, bunăvoința se ia în acel înțeles de gentilețe, funciară bunătate, cuviință în relații interumane, pace lăuntrică, bună dispoziție, încredere în ceilalți, de nostalgie a patriarhalității și de naivitate generalizată, așa cum apare la scriitorii ca I.Al.Brătescu Voinești, Emil Gârleanu, Alphonse Daudet, Charles Dickens sau, în parte, și la alții ca Mihail Sadoveanu (toată acea – cantitativ importantă și simptomatic sugestivă – parte a operei consacrată amănunțitei, voit prelungitei și încântatei descrieri de mese, ospete, agape, prânzuri vânătoarești, aperitive, gazde ospitaliere, case calde și îmbietoare la sfârșitul unei zile de trudă ori vizitate după ce troienele împiedecă pornirea trenului și unde să lasă, cu pantagruelică voie bună, toată acea atmosferă de refugiu în simpla materialitate a vieții, în bucuria bucatelor, a vinului și a omeniei care strălucește ca nișăieri altundeva...”. In bună măsură, romanul lui N.Steinhardt aceasta și face: elogiază comunitatea evreiască din București din perioada interbelică pentru rolul ei la consolidarea traiului așezat și peren al Bucureștilor de altădată, ca o comunitate de oameni de bună-voie, alături de care face și elogiul capitalei din perioada ei de glorie, stăruind asupra „dulceții traiului” bucureștean și a meselor sale de opulență gastronomică. La un moment dat vom avea și portretul „evreului” bucureștean. Bucuria de a trăi, acel *savoir-de vivre* arhicunoscut este peste tot prezentă și ea contrastează cu imaginea convulsionată și plină de

febră interioară pe care literatura „filosofiei neliniștii și a aventurii” a imprimat-o scrierilor multora din creatorii noștri, atinși, măcar și tangențial, de ideile de dreapta. Idealurile mic-burghezului descris de Steinhardt pornesc de la simple dorințe materiale: „Îmi doresc o mâncare bună, să pot cumpăra mult în băcăni, în casă să am o cămară plină ca un magazin, cu conserve, cu sticle, cu borcane, cu murături. Intr-o seară de iarnă, puțin înainte de a merge la un spectacol, să intru în bucătărie să spun ceva, ușa cămării să fie deschisă, să mă opresc să privesc.”

Astfel de imagini ale gurmanderiei bucureștene întâlnim la tot pasul în romanul său, fie la festinurile bogate cu mâncare bună la care participă, fie în plimbările sale prin cartierele capitalei. Iată un asemenea moment, când iese pe Calea Victoriei: „In băcănie e lume multă. Trec înspre fund. Tocmai se taie șunca fiartă din care ies aburi. În picioare, la mese, toată lumea mănâncă. Sunt impresionat de mirosul și aspectul localului. Se înșiră toate: sandwichuri cu șuncă, cu salam, cu icre, negre, roșii și albe, cu sardele; cu bucăți de pește, rasol, saramură, friptură; ciuperci, pânișoare scobite umplute cu cârnați mici calzi, alte feluri multe de cârnați, de pește și scrumbii în vârf de scobitoare; alături pe o tavă, cu o lampă dedesubt, pateuri mari cu ouă și ciuperci, o farfurie cu ouă, maioneză de raci, borcane cu mușter, bucățele de pâine, scobitori, farfurii, pahare, tejegheaua cu băuturi. Pe o bucată de hârtie mi s-a tăiat o felie de șuncă grasă. Stau în picioare. Mănânc după un raft. Alături am un sprîț. Iau o ciupercă; apoi un pateu. Mai iau ceva. Mai mă duc să văd șirul de farfurii pline. Aș vrea să iau din toate. Nu mai mă stăpânesc și iau. În jur toată lumea vorbește, râde, bea, se vorbește tare, domni îmbrăcați excesiv de bine discută politică sau afaceri, sunt și câteva femei frumoase și elegante.” Etc.

Acest belșug de produse, de oameni distinși și bine îmbrăcați, de cucoane elegante este imaginea aceluia București de altădată pe care comunismul ceaușist l-a anulat până la desființare. A te reîntoarce la astfel de imagini suna ca o provocare la adresa comunismului multilateral dezvoltat în care se găseau doar vestitele „taki-muri” insipide sau cele patru ouă pe bonuri. Lumea zugrăvită de romancier nu are nimic cu mizerabilismul comunizant, iar orașul descris de N.Steinhardt seamănă cu acel mic Paris de odinioară: „Mă întorc pe Calea Victoriei, am mers bine, nu sunt deloc obosit. Nu e nici cald, nici frig, mi-e doar puțin sete. Aș vrea să iau o prăjitură cu un pahar mare cu apă rece. Cobor pe Calea Victoriei, la întreținerea cu începutul Căii Griviței întâlnesc pe Soli Rantzer cu o geantă în mână, care merge și el cu mine, în jos. A mers și el, îmi zice, mult, și îmi propune să intrăm într-o cofetărie. E răcoare, cerul albastru, străzile cu totul uscate...E atât de plăcut...”

Tânărul Blumberg nu face decât să guste din toate aceste plăceri ale Bucureștilor, să se gândească la o căsătorie bună, spre a intra și el în rândul onorabililor orașului. Scriitorul deschide chiar un capitol despre onorabilitate, intitulat Mătușa Ana: glasul familiei-sentimentul onorabilității. Ea ține evidența rudelor și cunoscuților, ea primește pe cei din provincie și are casă deschisă pentru musafiri, aceștia fiind întotdeauna bine veniți. E vorbe de familie unite, „oameni cumsecade”, pentru care are casa deschisă: „Ea îmi vorbește ce înseamnă să faci parte dintr-o familie bună, să ai creștere, să vezi într-o casă armonie și bună cuviință. Cum nu e bine să te vizitezi cu oricine, cum e bine să știi să rămâi printre egali tăi, să respecti onorabilitatea familiară” etc. Pentru autor, chiar soția lui Marx e numită „onorabila doamnă Karl Marx”, cu care s-ar putea socoti rudenie, devreme ce una dintre mătușile lui Blumberg „e descendentă a familiei Marx”. E momentul în care prozatorul simte că trebuie să

deschidă și o discuție despre politică, așa că unul dintre capitolele romanului său poartă titlul de „cronică politică”, dar dezbateră despre marxism este evitată, în locul ei servindu-ni-se o lecție despre social-democrație și ideile materialiste care apar în *Norii de Aristofan*, prilej de a oferi un scurt fragment având în vedere disputa dintre Socrate și Strepsiade despre originea norilor. În scenă intră și Pavela, unul dintre evreii olteni isteți ai capitalei, care are limbă frumoasă, corectă, dar care ia în derâdere social-democratismul lui Gruia sau comunismul lui Zoller, deoarece el este un conservator sadea. Are părere proastă și despre cenaclurile literare, care ar fi un fel de case de pariuri, iar ideea că un scriitor trebuie să fie neaparat sărac au „un derbedeu rămas repetent” e vicioasă, deoarece scrisul nu mai e o îndeletnicire de conjunctură, ci o meserie ce presupune pregătire serioasă: „Știi cine scrie bine? Zice el. Un profesor universitar, un om cult și distins care are titluri și doctorate și are educație”.

Laitmotivul cărții este dat de ideea că „*Schon ist die Welt*”, adică de faptul că „Lumea e frumoasă” și ea e dominată de activismul social, de nevoia de sociabilitate care respinge „tristețea socială” ca având o natură cu totul incidentală, pe când solidaritatea are un efect benefic, tonifiant. De unde și rolul social al evreului, tip de lume și de societate care devine un liant al claselor și ideilor publice, un ferment bine venit al societății. El se integrează perfect în ordinea socială dată și ajunge să se identifice cu locul și cu țara respectivă în așa fel încât despre una din mătușile sale, povestitorul poate afirma rezolut că „n-am auzit-o vorbind de România *altfel decât de țara mea*, vorbește cu atâta liniște, siguranță, dragoste ca o englezoaică cucoană mare, despre Imperiul Britanic.” Acest mod de a fi însemnează de fapt cuprinderea relației dintre națiunea mare și naționalitățile mai mici, un mod de a înțelege solidaritatea colectivă, întrucât prima lege de respectat ar fi „Să ascult legile și obiceiurile țării mele”, în așa fel încât anumite aspecte minore ale traiului zilnic devin esențiale pentru o definiție mai largă : „Când m-am întors în odaia mea mi-am reamintit masa, ceștile, ghiveciul, fereastra, eram mulțumit să citesc mai departe. Masa cu fața albă, cu ceștile cu cozonacul aveau un aspect plăcut și mă gândesc *la bună voia românească*, la confortabilul englezesc, îmi aduc aminte de Povestea de Crăciun a lui Dickens, care e atât de bună, de minunată și de excelentă, ce frumos se termină și oamenii devin buni și se iubesc și le face plăcere să trăiască; o să mănânce un curcan bun și vor să rădă și Dumnezeu îi binecuvântează... o să aibă acum plăcere de fiecare clipă și fiecare lucru, îl înconjoară numai de lucruri și oameni de treabă, *cumsecade...*”

Descoperim aici un motiv de adâncime al scrisului lui N.Steinhardt : căutarea omeniei, a bunului simț, al cumsecădeniei, al acestui spirit de bună-voință proclamat de unanimismul lui Jules Romains, un fel de creștinism bătrân și autentic, pe care îl căuta și autorul atunci când declara că în tinerețe a fost „comunist”. E vorba de acel mod de viață care fac personajele lui Steinhardt să nu mai declare că sunt nefericite, că sunt triste și se plictisesc, că bunăstarea și chiverniseala lor e apăsătoare, deoarece atunci când sunt buni Dumnezeu îi binecuvântează. „O asemenea viață pozitivă e prielnică dezvoltării sentimentului vieții de familie și bunătații. Nu cred că oamenii devin mai buni, mai înțelegători și mai inteligenți în mizerie și nevoie. Nu cred că lipsa banilor e o condiție de dezvoltare a sufletului și intelectului. Aceasta e o legendă, că banul nu e necesar, sau că, și mai mult, strică. Eu cred că atunci când e fericit și mulțumit, omul e mai bun și mai aproape de realizare.”

Această frază ascunde de fapt rezultatul căutărilor la care ajunge acest fiu risipitor când pleacă de acasă, oripilat de bunăstarea și cumsecădenia oferită de familie, pe care vrea s-

o părăsească, să ajungă singur să înțeleagă o parte din mecanismele societății în care trăiește spre a se hotărî pe ce drum să apuce. Cunoscând mai de aproape familia Mizrachi, familia prietenilor săi Gruia sau Benet, confruntându-se cu ideile politice ale vărului său Pavela, inteligența strălucită a familiei, dar și cu încetățenitele obiceiuri ale tradiției familiei sale păstrate de mătușa Ana, tânărul Blumberg observă, judecă, trage concluzii. La fel ca prietenul său Benet, „plictisit de familie, de viața asta mărginită /în care/ totul e meschin”, în care totul i se pare că se reduce la plictiseală, deoarece „Nu suntem pregătiți pentru nimic”, arătând ca „niște tineri burghezi nepregătiți”, că suntem aici „în București niște burghezi infecți”, „copiii moderni” vor altceva, vor să prospecteze întreaga plajă de soluții pe care le-o poate oferi societatea, vor să fie altfel decât părinții lor, dar, în cele din urmă, ajung să recunoască că valorile mic-burgheze sunt rezultatul unor îndelungi perioade de dezvoltare socială, la care ei pot să se întorcă siguri pe ei și cu conștiința împăcată, deoarece în acest mediu până și Karl Marx nu este altceva decât un produs al unui spirit burghez, chiar dacă răzvrătit ca și ei, iar doamna Karl Marx o onorabilă burgheză. Citind mai departe printre rânduri ajungem să înțelegem sensul polemic al acestui roman parodic, care atacă direct și sistematic ideile revoluționare ale marxism-leninismului, caricându-le și demontându-le discret și fără tam-tamul de rigoare. „Generația modernă” e pusă să refacă drumul onest dar nu lipsit de greutate al părinților lor (fantomă din anul 1920) pentru a se convinge că nu ideile bolșevice sau cele marxiste pot prinde sămânță în rândul acestei generații, care poate să fie la fel de reticentă și față de ideile legionare de dreapta, care le vor fi fundamental străine. Pentru a fi folositori și a ajuta la progresul societății, generația sa, crede Blumberg, nu trebuie să se proletarizeze, să ajungă să lucreze neaparat într-o uzină (vezi capitolul *Înapoi la fabrică!*), să arunce la coș tradițiile de familie și întreg arsenalul de bunuri comune ale civilizației moderne („Va să zică nu sunt singur în lume, sunt legat de o clasă socială, de un mediu, care nu poate privi cu nepăsare ce fac, care are grijă să rămân în el, să nu decad”) în care cărțile nu pot fi niște „sicrie” inutile, iar bibliotecile, concertele, expozițiile, filmul, studiile filosofice, conferințele, dansul chiar, nu sunt simple exhibiții pentru tineretul educat, care trebuie să cunoască toate manifestările spiritului. În carte ni se dă ca exemplu, fetele din familia Sorin, de care sunt mândre părinții lor pentru performanțele pe care le-au atins. De cealaltă parte, el observă delăsarea Cocăi Mizrachi, gradul de emancipare a Lidiei Berger, sclifoseala glazurată a multor cucoane din mediul său, servilismul fără scrupule al doamnei Benet, care a rămas o slujitoare caraghioasă a vițelului de aur, prosternându-se slugarnic doar în fața persoanelor cu bani, în fața cărora își schimbă vocea în funcție de venitul bănesc al familiei.

Și sub raportul scriiturii pot fi remarcate suficient de multe procedee literare de tip parodic, inclusiv o scenă de teatru intitulată „Jules Romains și soția lui la masă”, pagini de pastişă a romanelor polițiste (*Visuri ca în romanele polițiste*), parodia discursului erotic (*Un capitol care nu poate lipsi: Despre dragoste*), inserția basmului (*În lumea basmelor*), cultivarea peisajului (*Am făcut o plimbare frumoasă*), ironii la adresa feminismului agresiv (inclusiv a scrisului ce cultivă derizoriul, de tipul „Nudismul în literatură”, „Psihogeneza fetei moderne”), gazetărismul industrial sau avangardist, pornografic, fetișismul literar (mănuși à la Gide) etc. Cartea capătă de la capitol la capitol și de la pagină la pagină aspect de discurs polifonic, în care sunt convocate toate genurile literare și caricaturate cu dezinvoltură. Undeva, la p.20 se află și o frază kilometrică (de 33 de rânduri!), aglutinând în structura ei un discurs

feminin fără cap și coadă, tipic pentru clasa de mijloc a societății, puțin instruită și cu maniere deprinse din mers, care devin stridente sociale ușor perceptibile.

N.Steinhardt a fost un exemplu de scriitor cultivat și rafinat, un om al cărților care a iubit scrisul mai presus de toate. Dorința lui de a scrie la viața sa și un roman s-a împlinit („mă leagăn cu iluzia că voi ajunge romancier”), iar acesta departe de a fi un produs narativ oarecare face parte din rândul acelor romane insolite, bizare, dar care au avut de comunicat ceva important: un mod personal de a se distanța de teoriile sociale și politice la modă și chiar de a da o replică, destul de usturătoare, schemelor socialiste lipsite de consistență ale marxist-leninismului, așa cum l-am învățat noi în școală și așa cum s-au străduit să ni-l inoculeze numeroșii activiști de toate soiurile și de toate tipurile, aceeași care s-au silit să-l indoctrineze și pe omul liber N.Steinhardt. Lecția lui Steinhardt merită din plin a fi reținută.